

RUS ARŞİV BELGELERİNDE BİTLİS İSYANI (1914)

TİBET ABAK

Kürt Sorunu, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e süregelen, Ortadoğu tarihinin temel problematiklerinden birisidir. Bu konu Ermeni sorunu, devletin merkezileşmesi olgusu, aşalık-şeyhlik düzeni ve dış güçlerin müdahaleleri gibi pek çok unsuru içinde barındırmaktadır. Öyle ki, tek bir Kürt sorunundan söz edilemez. Karşımızda dönemlere, mekânlara ve olaylara göre farklılıklar gösteren çok parçalı bir olgu bulunmaktadır. Sözgelimi, belli bir bölgede yerel Kürt beylerinin merkez ile çatışması şeklinde ortaya çıkan sorun, başka bir çevrede ise Ermeni-Kürt çatışması şeklinde ortaya çıkabilmektedir.

Hiç şüphesiz, konunun bu çok yönlülüğü, bütün unsurları aynı potada eritmemizi güçleştirmektedir. Bu da objektif çıkarımlarda bulunabilmemizin önünde önemli bir engeldir. Kürt sorunu ile ilgili yazılan pek çok eserde söz konusu olgunun belli bir yönüne vurgu yapılmakta (büyük güçlerin müdahaleleri, toprak ağalığı sorunu, Kürt milliyetçiliği vb.) ve konuyla ilgili "genel tablo"nun

merkezine oturtulmaktadır, bu durum objektif yorum geliştirmeyi güçleştirmektedir. Genel toplumsal kabuller ve "günlük" kaygılar da Kürt problematiğinin bilimsel bir şekilde ele alınmasında ve konunun tarihsel süreç içerisinde kavranmasında önemli engel oluşturmaktadırlar. Öyle ki, Kürt tarihine ilişkin pek çok eserde söz konusu olguya dönemin içinden değil, çağdaş bir gözle bakıl-

mış ve bugünün kaygılarıyla yeni bir "dün" yaratılmıştır. Bunlarda amaç, hiç şüphesiz belli bir görüşe ideolojik ve tarihsel "altyapı" sağlamaktır. Bu tarihsel yanılsama gerek Türk milliyetçiliği, gerekse Kürt milliyetçiliği kaygısıyla yapılabilmektedir. Sözgelimi bir kısım yazarlar -her ne kadar bu görüş artık pek revaçta olmasa da- Kürtlerin Türk asıllı olduklarını savunurlarken veya konuyu sadece

1880'lerin başında bir seyyahın gözüyle Bitlis. Die heutige Türkei. Leipzig; Berlin 1882, c. 2

büyük güçlerin Kürtleri kışkırtmalarına indirgerlerken,¹ diğer bazı yazarlar ise Kürt tarihini "efsaneleştirmekte" ve her türlü isyan olgusunu "mazlum halk" imgesi çerçevesinde açıklamaktadırlar.²

Konunun önemli uzmanlarından sayılan Hamit Bozarslan'ın şu ifadeleri yanlı bakış açısına ve tarihin bir araç olarak kullanılmasına iyi bir örnek teşkil etmektedir: "Tarih hemen hemen her alana girmekte ve Kürt toplumunun mutlak varlığına anahtar sayıldığı için, entelektüel üretimin gerçek ortak bir zeminini oluşturmaktadır. Teknik olarak, geçmiş zaferler ve yenilgiler, övünçler ve trajedilerin anlaşılmasıyla eşit derecede üstünlükte bir vasıta; öte yandan, kültürel, ideolojik ve politik bir söylem olarak Kürt milliyetçi iddialarını meşru kılmamanın tükenmez bir kaynağıdır. Kürtlüğe bir anlam kazandırmak yoluyla, ayrıca Kürt milletini kurmanın önündeki engellerin nasıl daha yüksek derecede bir politik ve/veya askeri seferberlikle veya daha büyük içsel bağlılık ve dayanışmayla üstesinden gelineceğini göstermektedir".³ Aynı şekilde Abbas Vali'nin "tarihi, geçmişin özünü incelemek veya tarih içinde Kürtlerin ulusal kökeninin ortaya çıkışı ve gelişmesinin temelinde yatan sözümona sürekliliği bulmak için değil, Kürt milliyetçiliğinin başlangıçlarını ortaya çıkarmak ve ötekini yüzyü olarak oluştuğunu göstererek maskesini düşürmek için kullanmaktayım",⁴ şeklindeki söylemi de tarihe "dışarı"dan bakmanın benzer bir örneğidir. Zira burada tarih "bugünün" iddialarına meşruiyet kazandırmanın bir aracı olmaktadır.

Çalışmamızın konusunu oluşturan Bitlis İsyanı (1914) objektif bir şekilde ele alındığı takdirde Kürt sorunu ile ilgili önemli çıkarımlara varmamızı sağlayacak niteliktedir. Zira isyanın çıktığı dönem Türk siyasi ve entelektüel hayatının en hareketli zaman dilimlerinden birini oluşturmaktadır. Ayrıca, Kürtlerin Osmanlı siyasi yapısı içerisindeki son büyük isyanıdır. Bu nedenle, Kürt siyasi hayatı üzerine yapılan araştırmalarda önemli bir tarihsel evreyi teşkil etmektedir.

Bir diğer husus da, kullandığımız kaynaklar ve bunların önemidir. Dönemin Bitlis Rus konsolosluk raporlarını esas aldığımız bu çalışmanın sağladığı iki yarar vardır. İlk olarak, söz konusu dönemde, Kürtlerle en çok ilgilenen ve Osmanlı'nın doğu vilayetlerine en çok müdahalede bulunan devlet olan Rusya'nın Bitlis

ortam içerisinde "imparatorluğun en uzun yüzyılı" doğu vilayetlerinde "merkezileşme" savaşımı içerisinde geçmiştir.

Henüz 19. yüzyılın başında Osmanlı'nın doğusunda pek çok yerel Kürt beyi ortaya çıkmıştır. Osmanlı'nın Sultan Selim döneminde bölgeyi fethinin

Bedirhan ailesinin erkekleri toplu halde.

İsyanı'ndaki rolünü veya bu isyana nasıl baktığını "içeriden" anlamak ve bu yolla Rusya'nın Kürt politikasına ilişkin genel bir tahlil yapabilmek; ikinci olarak ise, olayların çağdaş tanıkları olan konsolosluk raporlarını tarihsel bir gözle değerlendirerek devrin Kürt siyasi yapısını analiz edebilmek.

BİTLİS İSYANI'NI MEYDANA GETİREN ŞARTLAR: 19. YÜZYILIN BİRİKİMİ

Bitlis İsyanı diğer tüm tarihsel olgular gibi belli bir birikimin sonucudur. Her tarihsel vaka, kendinden önceki devirlerin/olayların birikimini taşır, aynı şekilde Bitlis İsyanı'nın da arkasında "19. yüzyılın Kürt sorunu" ve bunun devinimi bulunmaktadır.

Şunu ifade edebiliriz ki tüm 19. yüzyıl boyunca Osmanlı İmparatorluğu, doğu vilayetlerinde düzeni tam olarak sağlayamamıştır. Birbiri ardı sıra gelen karışıklıklar, isyanlar vb. olaylar pek çok yerde Osmanlı otoritesinin fiili olarak uzun süre için ortadan kalkmasına sebep olmuştur⁵ ve bu

ardından tesis edilen siyasi ve ekonomik yapı içinde yer tutan yerel Kürt beyleri 19. yüzyılda oldukça güçlenmişler ve bir nevi "devlet içerisinde devlet" haline gelmişlerdir.⁶ Elbette bu durum karşısında, ülkeyi merkezileştirme siyaseti güden II. Mahmud yönetimi, beylikleri tasfiye hareketine girişmiştir. 19. yüzyılın ilk yarısı doğu vilayetlerinde merkez ile yerel Kürt liderler arasındaki çatışmalarla geçmiştir. Özellikle, Mısır Valisi Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın Osmanlı İmparatorluğu'na baş kaldırması ve önemli başarılar kazanması sonrası Said Bey, Revanduzlu Muhammed Paşa, İsmail Bey ve Bedirhan Bey gibi yerel Kürt beylerinin önderliğinde bir dizi isyan çıkacaktır.⁷ Ancak, tüm bu isyanlar Osmanlı ordusu tarafından sırasıyla bastırılmış ve bir nevi devlet ikinci kez doğu vilayetlerini fethetmiştir. Konunun önemli uzmanlarından Wadie Jwadi-eh, Sultan Mahmud'un 1830'lu yıllarda Kürt yarı otonom rejimlerini ortadan kaldırmaya yönelik girişimleri hakkında şöyle demektedir: "...itaatsizliği ve serkeşliği cezalandırmayı ve sonunda Osmanlı otoritesini bölgede

Şeyh Ubeydullah 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'nda büyük bir Kürt birliğine kumanda etmiş, fakat Ruslar tarafından yenilgiye uğratılmıştır. Kürtler için yegâne yolun İran ve Türkiye parçalarını birleştirerek bağımsız bir Kürdistan'ın kurulması olduğuna inanıyordu.

Nevin Güngör Reşan-Navdaren Kurd / Kürt Ünlüleri.

yeniden kabul ettirmeyi amaçlamaktan ziyade, bu toprakları yeniden ele geçirerek bölgeyi doğrudan Osmanlı hâkimiyeti altına almayı amaçlayan bir girişimdir".⁸

Hiç şüphesiz, isyanların bastırılabilmesindeki en önemli sebep Kürtler arasında belli bir birlik olmamasıdır. Her ne kadar pek çok yazar bu tür isyanlara "milliyetçi" bazı anlamlar yüklemeye kalksalar da, bunların hepsi merkez-yerel çatışmasından kaynaklanan isyanlardır. Sözgelimi dönemin ve hatta bütün zamanların en ünlü Kürt ayaklanmalarından Bedirhan İsyanı'nda (1843-1847) bile "milliyetçi" öğeler bulmak zordur.

Bedirhan Bey'in para bastırması veya kendi adına hutbe okutması⁹ ve yine kendi egemenliği altındaki toprakları genişletmesi daha çok yerel bir beyin kendi otoritesini ve nüfuzunu yaymak isteyeşine benzetilmektedir.

Bir diğer husus da, Bedirhan Bey'in bulduğu ilk fırsatta bölgedeki Hristiyan unsurlar olan Nasturilere saldırmış olmasıdır.¹⁰ Elbette bunda, bölgede sürekli faaliyet gösteren İngiliz ve Amerikan misyonerlerinden duyulan rahatsızlık da kışkırtıcı bir etki yaratmıştır.¹¹ Bedirhan Bey'in özellikle Hristiyan unsurlara saldırmasından oldukça rahatsız olan Avrupalı devletler, Osmanlı hükûmetine bu isyan-

yönetiminin kendisine verilmesi gibi bir çıkar uman Yezdanşir'in, istekleri gerçekleşmeyince Osmanlı hükûmetine karşı düşmanca bir tutum içerisine girdiği söylenebilir.¹⁵

19. yüzyılın ilk yarısındaki Kürt yerel isyanlarının bastırılmasının ve beylerin tasfiye edilmesinin belki de en önemli sonucu Kürtler arasında dinsel liderlerin nüfuzunun oldukça güçlenmesidir. Sosyo-ekonomik yapıları sebebiyle, Bedirhan Bey gibi liderlerin yokluğunda otorite boşluğuna düşen Kürtler için en önemli yol göstericiler şeyhler olmuştur. Bu husus Jwadih tarafından şöyle ifade edilmektedir:

Wadie Jwadih, Sultan Mahmud'un 1830'lu yıllarda Kürt yarı otonom rejimlerini ortadan kaldırmaya yönelik girişimleri hakkında şöyle demektedir: "...itaatsizliği ve serkeşliği cezalandırmayı ve sonunda Osmanlı otoritesini bölgede yeniden kabul ettirmeyi amaçlamaktan ziyade, bu toprakları yeniden ele geçirerek bölgeyi doğrudan Osmanlı hâkimiyeti altına almayı amaçlayan bir girişimdir"

cının ortadan kaldırılması için baskı yapmaya başladılar. Nitekim 1847'de Bedirhan Bey'in Osman Paşa tarafından kuşatılıp tutsak alınmasıyla, bu ünlü ayaklanma sona ermiştir.¹²

Bedirhan İsyanı'ndan kısa bir süre sonra çıkan Yezdanşir İsyanı da yine benzer karakterdedir. 1854'te Osmanlı kuvvetlerinin Kırım Savaşı'nda Ruslar karşısında zor durumda bulunmasından yararlanarak isyan eden Yezdanşir, 1855'te Bitlis ve Musul vilayetlerinde ayaklanmayı hızla yaymıştır. Bir süre sonra 60 bin kişiye kadar ulaştığı söylenen isyancılar arasında Yezidi Kürtler ve Nasturiler de bulunmaktadır.¹³ Ancak, çok büyük boyutlu bu isyan Osmanlı kuvvetleri tarafından zor da olsa bastırılmıştır. Bunda yine Kürtler arasında belli bir "genel amaç" veya planlama olmayışının etkili olduğunu söyleyebiliriz. Önemli bir husus da Yezdanşir'in daha önce Bedirhan Bey isyanı bastırılırken devlete yardım etmiş olmasıdır.¹⁴ Bundan dolayı, bölge

"Şeyhlerin Kürtler arasında bu şekilde, ulusal liderlik konumuna yükselmeleri sadece dini konularından dolayı gördükleri itibarın bir göstergesi değildir. Bunun ötesinde bu durum, büyük beyliklerin ortadan kaldırılmasından sonra, halk arasında yeterli ve gerekli prestije sahip cismani liderlerin çıkmamış olmasının bir sonucudur. Kürtlerin şeyhleri lider olarak kabul etmekte gösterdikleri heves, Kürt halkının var olan iktidar boşluğunun doldurulması yönünde duydukları ihtiyacın ne kadar büyük olduğunu gözler önüne sermektedir. Dahası bu heves, Kürt halkının hafızasında yaratılan boşluğu da ele vermektedir. 1847'den beri, aşiret toplumunun bütün ideallerini kendinde cisimleştirmiş olan bir liderin yokluğu, Kürtlere hem anlaşılabilir hem de olağandışı görünmekteydi. Bu durum, Kürtlerin değer sistemlerine de zarar vermektedir. Diğer arkaik ve savaşçı halkların çoğu gibi Kürtlerde de kahramanlara tapan bir anlayış hâkimdi. Aşırı dere-

cede dar görüşlü olan bu halk, hâlâ kahramanlık çağının hüküm sürdüğü bir zamanda, kendi içlerinden birinin onlar üzerinde otoritesini kurmasını dört gözle beklemekteydi".¹⁶

Böylece, Kürtler arasında şeyhlerin otoritesinin güçlendiğini ve buna bağlı olarak dinsel taassubun arttığını görmekteyiz. Bu durum, özellikle 1878 sonrası Kürt-Ermeni çatışmasının hızla ivme kazanmasına sebep olacaktır. Böylece, başlangıçta yerel bazı beylerin isyanları şeklinde başlayan Kürt sorununa yeni bir halka olan Kürt-Ermeni mücadelesi ekmlenecektir.

1880'de isyan eden ünlü Şeyh Ubeydullah da 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında Ermeni olaylarına karışmış, Ermeni köylerinde gasp ve yağma faaliyetlerine girişmiş bir şahsiyettir.¹⁷ Şeyh Ubeydullah 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'nda büyük bir Kürt birliğine kumanda etmiş, fakat Ruslar tarafından yenilgiye uğratılmıştır. Kürtler için yegâne yolun İran ve Türkiye parçalarını birleştirerek bağımsız bir Kürdistan'ın kurulması olduğuna inanıyordu. Ancak yönettiği iki ayaklanma da, 1879 Behdınan, 1880 İran saman alevinden başka bir şey değildi. Emir Bedirhan'dan farklı olarak Kürt yurdunun küçük bir parçasını bile denetleyemedi. İran çıkartması pek parlak değildi. Nitekim Miyandewab kentini yağmalayarak, Kürtlerin "düzenli savaşmayı bilmediklerini" bir kez daha gösterecekti.¹⁸

19. yüzyılın sonuna kadar devam eden bütün bu Kürt isyanlarında karakteristik bazı hususlar vardır. İlk olarak, çoğu zaman bir dış destek aranmış ve genellikle bu Rusya olmuştur. Özellikle Osmanlı-Rus savaşları sırasında bazı Kürt aşiretlerinin Rusya'nın yanında yer aldığı veya tarafsız kaldıkları görülmektedir.¹⁹ İkinci olarak, Kürt kitlelerin bir kısmı her türlü kaos ortamında veya her isyanda, buldukları ilk fırsatta -özellikle Ermenilere karşı- yağma ve gasp faaliyetlerine yönelmişlerdir.²⁰ Üçüncü olarak, yine dönemin tanıklarının ifadelerine göre Kürtler arasında bir "milliyetçilik" veya birlik yoktur.²¹

Bu "uzun yüzyıl", sonraki Kürt siyasi hareketine entelektüel anlamda çok fazla katkı sağlamamıştır, ancak bir nevi "hoşnutsuzluğun" birikimini yapmıştır. 19. yüzyılda gelişen tüm olaylar, merkez-yerel çatışması, Ermeni sorununun ortaya çıkışı ve gayri Müslimlerin hukuki durumlarını düzeltmeye yönelik reform vaatleri, büyük güçlerin sürekli müdahaleleri, imparatorluğun yaşadığı ekonomik sıkıntılar vs. hepsi Osmanlı hükümetinin Kürtler nezdinde prestijini azaltmıştır.

BİTLİS İSYANI'NIN İÇ VE DIŞ SEBEPLERİ

Bitlis İsyanı, katılan kişi miktarı olarak orta ölçekte bir ayaklanmadır, ancak yarattığı etkiler bakımından çok önemlidir. İsyanı hazırlayan bir "beyin takımı", siyasi- entelektüel grup vardır ve bir plan dâhilinde çalışılmıştır. Bu da hükümetin isyanın etkilerinden oldukça çekinmesine neden olmuştur. Söz konusu ayaklanmanın sebepleri ile ilgili olarak ise şunu ifade edebiliriz ki, Bitlis'teki olayların nedenleri ve orada belli bir kitleyi harekete geçiren hususlar çeşitlilik arz etmektedir.

Her şeyden önce 1908'de Meşrutiyet'in yeniden ilanı ve bununla birlikte girilen nispeten özgürlük ortamı, imparatorluğun diğer unsurları gibi Kürtleri de derinden etkilemiştir. Özellikle basın hayatındaki gelişmeler,²² farklı görüşlerden ve her milletten kesimlerin kendi gazetelerini çıkarmaya başlamaları²³ Kürt entelektüellerini bu yönde çalışmaya teşvik etmiştir.²⁴ Bu dönemde basında Kürtlerle ilgili pek çok makaleye, yazıya rastlandığı gibi, Kürtler tarafından (Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti tarafından) da "Kürt Teavün ve Terakki Gazetesi" çıkarılmıştır. Bu gazetede Kürtlerin ve doğu vilayetlerinin siyasi ve sosyo-ekonomik durumuna ilişkin pek çok yazıya rastlanmaktadır.²⁵

Meşrutiyet'in getirdiği ikinci bir husus ise, pek çok siyasi örgütün kurulması olmuştur. İmparatorluğun çeşitli unsurlarının kendi politik ör-

gütlerini, derneklerini kurdukları bu dönemde Kürtler de Osmanlı Kürd İttihad ve Terakki Cemiyeti (1908), Kürd Teavün ve Terakki Cemiyeti (1908),²⁶ Kürd Hevi Talebe Cemiyeti (1912)²⁷ gibi önemli bazı örgütler kurmuşlardır.²⁸ Bunlar tabiidir ki Kürt entelijansıyası açısından politize olmanın göstergeleridir. Bunun yanında, Kürdolog Lazarev Muş, Diyarbakır, Bitlis, Erzurum, Musul, Bağdat vb. yerlerde -yukarıda saydıklarımızın şubesi niteliğinde veya bağımsız- pek çok Kürt örgütünün kurulduğunu, ancak bunların "milliyetçi" Kürtlerin kontrolünde olmadığını söylemektedir.²⁹ Buna karşılık,

1908 yılında Bitlis'te kurulan "Kürd Kulübü"nün ise hükümet karşıtlarınca yönetildiğini ve hatta Kürt halkının silahlanması ve eğitimi ile uğraştığını bildirmektedir. Ancak, bu kulüp 1909 yılında diğer Kürt kulüpleriyle beraber kapatılmıştır. Her ne kadar Kürt kitleler için Müslümanlık veya Osmanlılık Kürtlükle yakın anlam teşkil etse de, bu tip örgütlerin varlığı, 20. yüzyılın başında Kürt kitlelerinin de politize olmaya başladıklarının işareti sayılmalıdır.

Türklerin ve imparatorluğun asker-bürokrat sınıfının -tüm etnik ve milli unsurlar devletten ayrıldıkça- Osmanlılık düşüncesinden Türkçülüğe veya Türk milliyetçiliğine doğru kay-

Hamidiye Alayları kapsamında Rusya'ya veya Ermeni isyancılara karşı bir "set" olarak kullanılan veya İslamcılık ideolojisiyle devlete bağlanan ve kendini asli unsur gören Kürtler, Ermenilerin kendileriyle hukuk önünde eşit olduklarını görmeye tahammül edemiyorlardı. Bir grup Hamidiye Alayları kumandanı.

Sonradan İran'da ve komşu ülkelerdeki Kürt aşiretlerin desteğiyle büyük bir ayaklanmaya önderlik eden Simko, Bitlis İsyanı'nın hazırlanmasında da rol alır. Simko İsmail Ağa silahlı adamları ve misyonerle beraber.

Kaynak: Dr. Wilder Ellis'in torunu (Simko'nun sağındaki sakalsız ve şapkalı kişi)

maları da Kürt aydın sınıfını bir hayli etkilemiştir. Özellikle Türk Ocağı'nın kısa süre içerisinde büyümesi³⁰ ve ülkedeki en yaygın örgütlerden biri haline gelişi³¹ ve doğrudan Türk milliyetçiliği propagandası yapması bazı Kürtlerde tepki yaratmıştır. Sözcü Celadet Bedirhan, Atatürk'e yazdığı mektubunda "bu ocaklar size Türk milliyetçisi yetiştirdiği gibi, bize de Kürt milliyetçisi yetiştiriyordu" demektedir.³² Bu hususta, Hamit Bozarslan ise şunu ifade etmektedir: "Doğmakta olan Kürt milliyetçiliği, hem Ermeni milliyetçiliğinden hem de İstanbul'un kozmopolit ortamında giderek daha çok saldırganlaşan Türk milliyetçiliğinden etkilendi ve onlara bir karşılık şeklinde gelişti".³³

Bütün bunların yanında, Bitlis İsyanı'nın belki de daha doğrudan iki sebebi ise Kanun-i Esasi'nin yeniden yürürlüğe konması ve Ermenilerle ilgili reform vaatleridir. Kanun-i Esasi ile gayri Müslimlerin hukuki statüsünün imparatorluğun Müslüman unsurlarıyla eşitliğe kavuşturulmak istenmesi ve bir yandan da büyük güçlerin, Ermenilerin durumlarının iyileştirilmesi için Osmanlı Devleti'ne baskı yapmaları, özellikle II. Abdülhamid döneminde elde ettikleri yerel imtiyazları kaybetmek istemeyen Kürtler arasında hoşnutsuzluk yaratmıştır. Nitekim bu nedenle II. Meşrutiyet dönemi boyunca pek çok kez Osmanlı hükümetinden şeriat ya-

salarının yeniden tesis edilmesini ve Ermenilere ilişkin reformların iptalini talep etmişlerdir.³⁴ Bunun yanında, yağmacılık, gaspçılık vb. faaliyetlerin dışında, sırf reformlardan ve anayasanın ilanından ötürü Ermeni köylerine saldırdıkları da olmuştur.³⁵

1891'de Hamidiye Alayları'nı³⁶ kuran ve imparatorluğun diğer unsurlarının birer birer ayrıldıklarını gördükçe, İslamcı bir politika ile Müslüman unsurları bir arada tutmaya çalışan II. Abdülhamid³⁷ hiç kuşkusuz Kürtler arasında büyük bir prestije sahipti. II. Abdülhamid'in 1909'da tahttan indirilmesi Kürt kitlelerin gözünde Meşrutiyet yönetiminin ve İttihatçıların "İslam karşıtları" olarak adedilmesine sebep olmuştur.³⁸ Bu da kitlelerdeki hoşnutsuzluğun başka bir sebebidir.

İttihad ve Terakki yönetiminin pek çok yağmacı Kürt grubu cezalandırmaya girişmesi de, belli kesimlerde rahatsızlık yaratmıştır. Özellikle Balkan Savaşları'ndan sonra dikkatini Anadolu ve Arap vilayetlerine yönelten³⁹ ve oldukça enerjik askeri önlemler almaya başlayan İttihatçı yönetim doğu vilayetlerini elde tutmak için elinden geleni yapmaktadır. Bu konuda, Rusların Kafkas askeri karargâhının çıkardığı ve askeri ajanların verdiği bilgilere dayanan bir yayında şöyle denmektedir: "Hükümetin Kürt politikası son zaman-

larda ciddi bir şekilde değişti. Türk yöneticileri, çeşitli düzensizliklerin bastırılmasında ellerini bağlayan Balkan Savaşı'nın bitmesiyle birlikte çok enerjik bir şekilde hareket etmeye ve büyük başarılar sağladıkları çözümleyici önlemler almaya başladılar".⁴⁰

Hükümet Kürt yağmacılarla ne kadar mücadele etse, bölgeye nasiha heyetleri gönderse,⁴¹ hatta yer yer Abdülhamid'den devralınan İslamcılık politikasını Kürtleri kendi tarafına çekmek için uygulasa da,⁴² 1904'te Rus askeri gözlemcilerin aşağıdaki ifadesi II. Meşrutiyet dönemi için de geçerlidir: "Bitlis, Musul, Diyarbakir ve Harran bölgesindeki durumla ilgili sonuç olarak söylenebilir ki, büyük idari merkezlerde ve onların civarında belli bir hukuki düzen hissediliyor. Zira burada Türk yöneticileri ve askerleri var, mahkemeler kuruluyor ve vergi toplanıyor. Ancak, bunların 10-20 kilometre ötesinde Türk devletinin egemenliği sona eriyor; burarlarda sivil halkla olan ilişkilerde aracı olarak karşımıza tam egemen bir ağa veya kutsal bir şeyh çıkıyor ve geçmiş yüzyıllardan kalan bir düzen var".⁴³ İşte bu düzen her türlü dinsel liderin isyanına ortam hazırlamaktadır. Nitekim Bitlis İsyanı'nda da liderin bir şeyh olması tesadüf değildir.

Hiç kuşkusuz, isyanın önemli sebeplerinden ya da destekleyicilerinden

biri de Rusya'dır. İmparatorluğun pek çok unsurunun dış destek de alarak bağımsızlığını elde etmesi ve özellikle Rusya'nın Ermenilerin koruyuculuğunu üstlenmesi Kürtleri de dışarıdan yardım almaya yöneltmiştir. Kürtler arasında yabancı destek konusunda iki temel eğilim vardır: İngiltere ve Rusya.⁴⁴ Genelde doğu vilayetlerinin güney kesimlerindeki Kürt aşiretleri İngiltere'yi desteklerken -Şeyh Mahmut Berzenci örneğinde olduğu gibi- daha kuzey kesimlerdeki ise Rusya'ya yakındırlar. Ancak, Kürt aşiretlerinin geneli ile bölgede sürekli faaliyet gösteren Rus görevliler arasında diğer tüm devletlerin görevlilerinden daha sıkı bir ilişki ve işbirliği olduğunu söyleyebiliriz.⁴⁵

şu sözleri onun Rusya'ya eğiliminin boyutlarını göstermektedir: "İran ve Türk baskısı altında Kürtler, Avrupa uygarlığı ile tanışabilmek için şu ana kadar imkân bulamadılar. Halkın eğitimi ile hiç ilgilenmeyen İranlılardan bir şey beklenemez. Türkler de bizim soydaşlarımızı hep karanlıkta tutmaya çalıştılar. Bu nedenle Kürtler gelişimlerini tamamlayamadan ilkel bir durumda kaldılar. Bu arada, bu halkın Rusya ile yakınlaşması, onu uygarlıktan uzak tutan yüzlerce yıllık karanlığı yıkıyor ve uygarlığı kuzeyden almasını sağlıyor".⁴⁹ Rus arşiv belgelerinde Abdurrezzak'ın Rusya'dan destek talebine ilişkin çok sayıda belge bulunabilir. Bunlarda Abdurrezak genelde bir Kürt isyanı çıkarılması durumunda Rusya'nın

İşte bütün bu unsurlar doğrudan veya dolaylı olarak Bitlis İsyanı'na etki yapmışlar, bazı Kürt unsurların Osmanlı yönetimine karşı isyan etmesine sebep olmuşlardır.

BİTLİS İSYANI (1914)

I. Dünya Savaşı öncesi doğu vilayetlerinde çeşitli hareketlenmeler vardı. Bu hareketlenmelerin merkezi ise Bitlis idi. Abdurrezzak ve Simko Rus kontrolündeki İran'dan, Molla Selim, Şeyh Şahabeddin vb. isyan liderleri ise doğrudan Osmanlı'nın doğu vilayetlerinden, Bitlis'te bir isyan hazırlama çabasıydılar.

Bu dönemdeki Kürt hareketi, Rusya'nın Bitlis konsolosu Şirkov'un

Türklerin ve imparatorluğun asker-bürokrat sınıfının -tüm etnik ve milli unsurlar devletten ayrıldıkça- Osmanlıcılık düşüncesinden Türkçülüğe veya Türk milliyetçiliğine doğru kaymaları da Kürt aydın sınıfını bir hayli etkilemiştir. Özellikle Türk Ocağı'nın kısa süre içerisinde büyümesi ve ülkedeki en yaygın örgütlerden biri haline gelişi ve doğrudan Türk milliyetçiliği propagandası yapması bazı Kürtlerde tepki yaratmıştır.

Bizim konumuz açısından önemli olan husus ise, Bitlis İsyanı'nın hazırlayıcılarının da Rus yanlısı olmalarıdır. Sözgelimi ayaklanmanın başlıca liderleri Molla Selim, Abdurrezzak Bedirhan, Simko, Şeyh Taha, Yusuf Kamil Bedirhan Osmanlı karşısında Rus desteğine güvenmektedirler.⁴⁶ Özellikle Abdurrezzak,⁴⁷ uzun yıllar boyunca Rusların kontrolündeki Erivan'da veya İran'ın Hoy şehrinde kalmış ve Rusların Kürtlerle ilişkilerinde aracı rolünü görmüştür. Aynı zamanda Rusya onu Kürt ve Ermeni ittifakı yaratabilecek bir aracı olarak da görmüş ve bu yolda çalışması için teşvik etmiştir.⁴⁸ Buradan şu sonucu çıkarabiliriz ki, Rusya da Kürtlerin Ermenilere olan saldırganca tavrından ve Kürt-Ermeni çatışmasından rahatsızdı ve bir Kürt-Ermeni ittifakı yoluyla doğu vilayetlerini kontrol altına almak istiyordu. Bunun yanında Abdurrezzak'ın Hoy'daki Rus konsolos vekili ile yaptığı görüşmedeki

desteğine güvenip güvenemeyeceğini sormakta veya doğrudan Ruslardan, planlanan isyan için yardım istemektedir.⁵⁰

Rusya da çoğu zaman Kürtlerle yaptığı görüşmelerde, onlara güvence vermekte ve gereken desteği vereceğini bildirmektedir. Hatta pek çok kez bizzat Rus yetkililer Kürtlerden destek istemiştir. Özellikle, gelecekte Osmanlı ile savaşı "kaçınılmaz" gören Rusya, bazı Kürt liderlere bu "kaçınılmaz savaş durumunda Kürtlerin yardımını hesaba katabilir miyiz"⁵¹ şeklinde sorular yöneltmiş ve olumlu cevaplar almıştır. Hiç kuşkusuz Rus yetkililerin raporlarında ifade edildiği üzere burada amaç bir "Kürdistan" kurmaktan ziyade, olası bir savaşta çıkarılacak bir Kürt isyanı yoluyla Osmanlı hükümetinin gücünü başka taraflara yönlendirmek ve ayrıca Türkiye'nin iç işlerine karışmak için bahane bulmaktır.⁵²

raporlarına oldukça açık biçimde yansımıştır. Sözgelimi 20 Mart 1913 tarihli raporunda şöyle demektedir: "Bitlis vilayetinde Kürtler henüz bağımsızlıklarını ilan etmediler. Siirt sancağındaki Beşiri'de Bedirhan Kürtleri halktan kendi yararlarına vergi toplamaya başladılar ve elçiliğe ilettiğim 23 numaralı raporda da yazıldığı gibi bir jandarmayı öldürüp, birini de yaraladılar. Kısa süre önce Bitlis valisi, Siirt sancağındaki Garzan ve Beşiri'ye iki Kürt ileri gelenini göndererek, Adikan ve Pencar aşiretlerini barıştırmaya çalıştı. Söz konusu sancakta Kürtler arasında huzursuzluklar ve Türk hükümetine karşı hareketlenme artıyor...".⁵³ 1914 başlarında ise, yine Şirkov'un ifade ettiği üzere vilayette durum daha da kötüleşmiştir. Kürtler silahlanmaya başladıkları gibi, Osmanlı hükümetini Ermeni reformlarının uygulanmaması konusunda tehdit etmektedirler.⁵⁴

Tabii şunu da ifade etmemiz gerekir ki, 19. yüzyılın Kürt hareketlerinde olduğu gibi, Bitlis vilayetindeki isyana hazırlanan Kürtlerin amaçları ve talepleri arasında da belli bir birlik yoktur. Tıpkı ayaklanma nedenlerinin çeşitliliği gibi amaç ve talepler de farklıdır. Bu durumu Şirkov şu şekilde ifade etmiştir: "...Kürtlerin amaç ve taleplerinde bir birlik yok. Kürtlerin bir kısmı Kürt beyliği kurulmasını istiyor; başka bir kısmı sadece Kürtler için reformlar yapılmasını istiyor; üçüncü bir kısım Ermeni reformlarının durdurulmasını istiyor; dördüncü bir kısım ise Türkleri bölgeden atmak istiyor. Ancak genel olan bir şey

ra çıkması planlanan isyan, erken başlamıştır.⁵⁸ Bu durum elbette isyancılara olumsuz bir şekilde yansımıştır. Molla Selim tutuklu halde Bitlis'e götürülürken Kumaç'ta 700 kadar silahlı Kürt tarafından zaptiyelerin elinden kurtarılmıştır.⁵⁹ İşte bu olay isyanın başlangıç sinyali olmuştur.

Bundan sonra Kumaç köyü hareketin merkezi olmuştur. Pek çok yerden isyana katılmak için Kürtler gelmiş ve isyancıların sayısı 9 Mart'ta dört bini bulmuştur. Kürtler savunmayı güçlendirmek için köyün etrafına mevzi ve siperler oluşturarak, köye

Bedirhan, Şeyh Taha ve diğerleri ne kadar "milliyetçi" olarak nitelenebilecek amaçlar gütseler de, imtiyazlı statülerini devam ettirmeyi temel amaç edinen yerel Kürt ağaları ile şeyhlerin talepleri yine harekette belirleyici olmaktadır.

Bundan sonra Molla Selim, Ermenilerle görüşerek, isyanın onlara yönelik olmadığını ifade etmiştir. Ancak, Ermeniler yine de paniklemişlerdir ve Ermeni metropoliti Ermeni patriğine bir telgraf göndererek Ermeni halkın tehlikede olduğunu bildirmiştir. Hristiyan nüfusun korkmasının başlıca iki sebebi vardı. İlk olarak, isyancılar Kanun-i Esasi ile getirilmiş olan Müslim-gayri Müslim tüm Osmanlı tebaasının kanun önünde eşit statüde kabul edilmesi hükmüne karşıydılar. İkinci olarak, Kürtler daha önce pek çok kaos ortamından Ermenileri gasp etmek ve yağmacılık için yararlanmışlardı.⁶⁴ Ayrıca, -Çeto Beşar gibi- pek çok Kürt çete lideri ve yağmacının da bu isyana iştirak etmesi Ermenilerin bu kadar paniklemesinde etkili olmuştur.⁶⁵

Bitlis valisi Mazhar Bey, bu olaylar karşısında sıkıyönetim ilan etmiş ve sonrasında ise isyancılarla görüşmeler yapmıştır.⁶⁶ Ancak bunlardan bir sonuç alınamamış ve sonuçta Mazhar Bey yeterli görülmeyerek yerine Siirt mutasarrıfı Abdülhalik Bey vali olarak atanmıştır.

Yeni vali, Bitlis Kürtlerinin Molla Selim ile ilişkilerini kesmek için şehrin etrafına jandarma devriyelerini koydurtmuştur. Molla Selim ise askerlerini konuşlandırmak için Bitlis'e yakın bir yer arıyordu. Bu nedenle dört askerini Bitlis'in yanı başındaki Ermenilerin Hindirakatar Kilisesi'ne yolladı. Fakat gidenler jandarmanın pususuna düşüp tutuklandılar.⁶⁷ Bunun üzerine Molla Selim tutuklanan dört savaşçısının derhal bırakılması için valiye haber yolladı. Eğer serbest bırakılmazlarsa 25 Osmanlı jandarmasının esir alınacağını söyledi.⁶⁸ Vali ise Molla Selim'in talebini kabul etmediği gibi, askerlerini Kumaç'a doğru yürüttü. Ancak, burada isyancılar askerleri püskürtmeyi başardı-

Bitlis'in 1923'teki genel görünüşü.

var ki, bütün Kürtler öyle ya da böyle Türk yöneticilerine karşı harekete geçmek istiyor ve silahla yapılacak çatışmadan da kaçınmıyorlar."^{55*}

Bitlis İsyanı Mart 1914'te çıkmıştır. Bu isyanı, üç yıl boyunca Abdurrezzak, Molla Selim, Yusuf Kamil ve Bedirhan soyundan diğer bazı şahsiyetler hazırlamıştır. Şeyh Taha ve Simko da isyanın hazırlanmasında rol almışlardır. Bazı kaynaklarda Molla Selim'in isyanın başlangıcında İngiltere'den yardım talep ettiği, oradan ret cevabı gelince Rusya'ya yöneldiği iddia edilmektedir.⁵⁷

İsyanın patlak vermesine Molla Selim'in tutuklanması sebep olmuştur. Molla Selim, isyan hazırlığı içerisinde Osmanlı hükümetine karşı propaganda yaparken yetkililerce tutuklanmıştır. Böylece bir ay son-

bayrak asmışlardır. Bu arada Hultik köyündeki Ermeni demirciler, Molla Selim'in siparişi üzerine Kürtlere savaş baltaları imal ediyorlardı. Olek köyünün Ermeni demircileri de Kürt savaşçılara bıçak imal ediyorlardı.⁶⁰

Bundan sonra, Bitlis'e iki saat uzaklıkta bulunan isyancıların amacı şehir merkezine girmek ve resmi kurumları ele geçirmekti.⁶¹ Yerel yönetimin ise isyancıları durdurmak için yeterli askeri gücü yoktu.⁶²

Kürt isyancıların temel talepleri şunlardı: Şeriatın yeniden tesisi, Osmanlı idarecilerin "Kürdistan"dan atılması ve Ermeni reformlarının durdurulması.⁶³ Burada da görüldüğü üzere dinsel taassup ve Ermenilere duyulan hoşnutsuzluk yine Kürt hareketinde belirleyici olmaktadır. Abdurrezzak Bedirhan, Yusuf Kamil,

lar. Bundan sonra, Kürt isyancıları 1 Nisan'ı 2 Nisan'a bağlayan gece öbek öbek şehre girdiler. 2 Nisan Perşembe günü 1.200 civarında Kürt ayaklanmacı şehre girdi. Görgü tanıkları yalnızca 700'ünün elinde silah olduğunu bildirmektedirler. Geri kalanlarının elinde ise kılıç, balta, kürek, hançer, bıçak ve çakmalı tüfek olduğu belirtilmektedir.⁶⁹ Bundan sonra isyancılar belli bir süre şehre hâkim olmuşlardır.

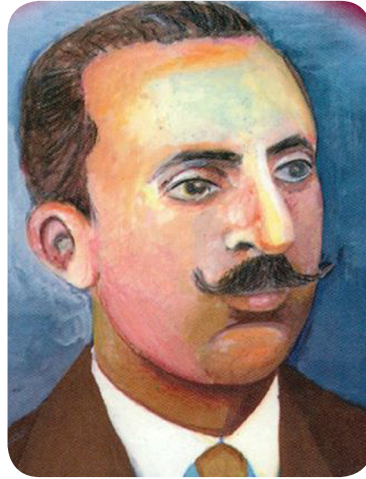
3 Nisan'da ise Bitlis'e diğer vilayetlerden yardım gelmiştir.⁷⁰ Bunun yanında bazı dini şahsiyetlerin ve Kürt ileri gelenlerinin isyancıları değil de Osmanlı tarafını desteklemesi isyancıların gücünü iyice kırmıştır.⁷¹ Bir süre sonra ise Kürtler hükümet kuvvetleri ve çevre bölgelerden gelen destekle şehirden atılmışlar ve dağılarak kaçmaya başlamışlardır.⁷²

Tüm isyancıları takip eden Osmanlı yönetimi,⁷³ ilk aşamada 42 isyancıyı tutuklamış ve yaklaşık 150'sini de ölü veya yaralı olarak etkisiz hale getirmiştir.⁷⁴ Bu arada, 23 Nisan günü 11 Kürt ölüm cezasın çarptırılmış ve 7 Mayıs sabahı bunlar idam edilmişlerdir. İçlerinde isyanın en önemli şahıslarından Şeyh Şahabattin ve Seyit Ali de bulunmaktadır.⁷⁵

Molla Selim ise, beraberindeki 3 yandaşıyla birlikte Bitlis'teki Rus elçiliğine sığınmıştır. Bunun üzerine, Osmanlı hükümeti birçok kez Molla Selim'in verilmesi için Rusya'ya baskı yapmıştır. Ancak her defasında redt cevabı almıştır. Rusya, bu ret cevaplarında sebep olarak, "isyanın politik bir anlam kazanması"nı göstermiştir.⁷⁶ Bu arada Molla Selim'in kaçmasını önlemek için tüm konsoloshanenin etrafı askerlerce sarılmıştır. Konsoloshaneden çıkması durumunda Molla Selim'i ve arkadaşlarını yakalamak için önemli miktarda kuvvet hazır bulundurulmuştur. Bir süre sonra, Molla Selim'in taraftarları, onun aslında zaten konsoloshaneden gittiğine dair bir söylenti yaymışlardır. Bitlis konsolosu da bunu doğrularcasına bir beyanat vermiştir, ancak Osmanlı belgelerinde de ifade edildiği üzere buradaki

maksadın Molla Selim'in konsoloslukta aranmasını durdurmak ve onu kaçırmak olduğu açıktır.⁷⁷ Nitekim Osmanlı Devleti, Molla Selim ve isyancıları takibe devam etmiştir. Bu süreçte, Molla Selim'in herhangi bir cezadan kurtulmak için Rus hükümetine yaptığı iltica başvurusu ise kesin bir şekilde reddedilmiştir.⁷⁸ Pek çok Kürt isyancıyı ve politik şahsiyeti destekleyen Rusya'nın böyle bir tavır takınmasının sebebi, Osmanlı Devleti ile ilişkileri daha fazla germeme düşüncesi olsa gerek.

Bu arada, isyanın bastırılmasının hemen ardından çeşitli vilayetlerde karışıklıklar çıkması üzerine, vilayet

ve sancaklardaki yöneticiler, isyanın kendi bölgelerindeki ahalie de kışkırtıcı bir etki yapmaması için çeşitli önlemler düşünmüşlerdir.⁷⁹

İttihad ve Terakki Cemiyeti ise, Bitlis İsyanı ve Kürt sorunu üstüne üst düzey bir toplantı düzenlemiştir. Bu toplantı Rusya'nın İstanbul elçisinin raporuna şöyle yansımıştır: "... Cemiyetin başkanının sözleriyle, en önemli husus Kürtlerin yeni yönetim biçimini benimsemesini ve anayasa ile belirlenmiş, herkesin, ülkenin tüm unsurlarının kanun önünde eşitliği ilkesine karşı çıkmaktan vazgeçmelerini sağlamak olmalıdır. Ancak, hükümet bu konuda kısmen başarılı olmuştur. Daha ziyade eğitilmiş Kürtler, bu konuda hükümete katılmışlardır. Mithat Şükrü[İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin Genel Sekreteri]'ye göre bu durumu şu anki yönetimin[İttihad ve Terakki'nin]

düşmanları kullanmaktadır. Eski subay Saffet Bey, Kemal, Bedirhan'ın akrabaları, Simko gibi düşmanlar Odesa ve Batum'daki Türk devrimci komitelerine[Muhtemelen Hürriyet ve İtilaf Partisi çizgisindeki ihtilalci komiteler kastediliyor.] dayanarak ve Rus konsoloslarının himayesinden faydalanarak Kürtleri isyana kışkırtmayı başardılar. Onların planları arasında Bitlis'e sahip olmak vardı. Belki, Bitlis'ten sonra Muş ve sonra İstanbul'dan yöneticilerin söz konusu bölgeden atılmalarını talep edebilirlerdi. Aslında hükümet, bu isyan planlarından haberdardı, ancak kışkırtıcılarından herhangi birisini yakalamayı başaramadı. Yine de isyancıların Bitlis'i ele geçirme denemesi başarısızlıkla sona erdi. Yine de, Kürtlerin genel durumunu ve içlerinde pek çok kışkırtıcının bulunduğunu dikkate alan hükümet, doğrudan Kürtlerle temasa geçmeye ve onları İstanbul'da bulunan etkili soydaşları aracılığıyla maddi olarak destekleyerek kendi yanına çekmeye karar verdi."⁸⁰

Yine, İttihad ve Terakki'nin Osmanlı'nın iç durumunu tartıştığı bir başka toplantısında ise isyan ile ilgili şu görüşler dile getirilmiştir: "Cemiyetin Genel Sekreteri, en azından resmi olarak Bitlis olayının sona ermiş sayıldığını ve Bitlis vilayetine ve komşu vilayetlere gönderilen yeterli miktarda askeri güç sayesinde düzenin sağlandığını ifade etti. Bununla birlikte, yerel halk arasında ciddi bir hoşnutsuzluk fark ediliyor. Zaman zaman açıkça ifade edilen bu hoşnutsuzluk, vergilerin yüksekliğinin bir sonucu. Bundan Simko, Abdurrezzak ve diğer ajanlar, halkın kışkırtılmasında faydalananlar. Bu nedenle Osmanlı hükümeti, söz konusu vilayetlerin valilerine, halka vergilerin yüksekliğinin son yıllardaki savaşlardan kaynaklanan geçici bir durum olduğunu anlatmalarını ve söz konusu halkta, onlara uygun bir şekilde vatansever duyguların uyan-dırılmasını salık verdi."⁸¹

Bunların yanında, isyan sürecinde veya sonrasında çeşitli Osmanlı devlet adamlarının raporlarında da böl-

Bitlis İsyanı'nın organizatörleri arasında Abdurrezzak Bedirhan gibi milliyetçi denebilecek entelektüeller de bulunmaktadır.

Autobiyografiya Ebdurrezaq Bedirhan, Prof. Celilê Celil'in kitap kapağı.

gedeki genel hoşnutsuzluğun ve isyana açık ortamın neden kaynaklandığı tartışılmış ve isyancıların gücünün irticai hareketten, dinsel nüfuzdan geldiği çıkarımına varılmıştır.⁸²

SONUÇ

Bitlis isyanı, I. Dünya Savaşı öncesi Kürt politik hareketinin genel karakterini ve çeşitliliğini çok iyi bir şekilde yansıtmaktadır. Hiç kuşkusuz, bu dönemde Kürt kitlelerini harekete geçiren asıl güç dinsel taassuptur. Nitekim Bitlis İsyanı'nda geniş kitlelerin asıl amacının "Şeriat hükümlerinin yeniden tesis edilmesi" kisvesi altında -başta Ermeniler olmak üzere- gayri Müslimlere ilişkin reformların durdurulması olduğunu görüyoruz. Kitleleri harekete geçiren nüfuzlu yerel Kürt önderlerinin ise başlıca hedefi II. Abdülhamid döneminde elde ettikleri yerel imtiyazları korumaktı. Bu nedenle, imparatorluğu merkezileştirme siyaseti güden İttihad ve Terakki ile yerel Kürt önderlerin çıkarları arasında bir çatışma bulunmaktaydı. Aslında bu durum İttihatçıların bir çıkmazını da göstermektedir. Şöyle ki, iktidarı II. Abdülhamid'den devralan İttihad ve Terakki Cemiyeti, bir yandan merkezileştirme siyasetini uygularken, pek çok alanda da eski yönetimi devam ettirmek zorunda kalmıştır. Bu alanlardan biri de Kürt politikasıdır. Daha önce olduğu gibi, II. Meşrutiyet döneminde de Kürtleri imparator-

luk içerisinde tutabilecek en önemli unsurun İslamcılık fikri olduğu görülmüştür. Bu nedenle de Cemiyet, Kürtleri nüfuzlu ağalarla veya şeyhlerle kendine bağlamak istemiştir. Ancak, bir yandan da, Kürtler arasında 1876 Kanun-i Esasi'si'ne olan düşmanlığın ve irticai fikirlerin ne kadar revaçta olduğunu görerek,⁸³ bu sorunun ortadan kaldırılması, yani doğu vilayetlerinin ıslah edilmesi için projeler üretmeye çalışmıştır.

Gelişmelere Kürt isyancıların tarafından bakıldığında erimekte olan bir imparatorluk içerisinde, yaklaşmakta olan bir dünya savaşı varken, Ermeni, Arap vs. unsurlar kendilerini ayrı bir millet olarak tanımlayıp dış destek bulmuşken, zaten "zor" bir coğrafyada yer alan Kürtlerin isyan etmesi son derece beklenen bir olgudur. Ermenilerin durumunu düzeltmeye ilişkin reformlar ise Kürt hoşnutsuzluğunun itici gücünü oluşturmaktadır. Zira, özellikle II. Abdülhamid döneminden bu yana Hamidiye Alayları kapsamında Rusya'ya veya Ermeni isyancılara karşı bir "set" olarak kullanılan veya İslamcılık ideolojisiyle devlete bağlanan ve kendini asli unsur gören Kürtler, Ermenilerin kendileriyle hukuk önünde eşit olduklarını görmeye tahammül edemiyorlardı. Buna imparatorluğun dağılma sürecinin "ruhsal bunalımı" da eklenince Bitlis İsyanı gibi bir ayaklanmanın çıkması kaçınılmaz olmuştur.

İsyanın en önemli izleyicilerinden Rusya ise, hiç kuşkusuz diğer tüm devletlerden daha fazla bu isyanla ilgilenmiştir. Kürt liderlere belli oranda bir destek sağladığı da aşîkârdır. En azından isyanın liderlerinden bazılarını kendi kontrolündeki topraklarda himaye etmiştir. Ancak, ayaklanma fiilen başladığında her zaman olduğu gibi yine fazla müdahil olmadığını görmekteyiz. Bunun en önemli sebebi, Rusya için asıl müttefiğin Ermeniler olmasıdır. Genel olarak şu söylenebilir, Rusya için Kürtler Osmanlı Devleti'ni askeri olarak oyalamanın bir aracı olmuştur, bundan daha fazlası yoktur.

Bitlis İsyanı'nı doğrudan milliyetçi olarak niteleyemeyiz. Çünkü burada kitleler açısından itici güç "vatanseverlik" veya "milliyetçilik" değildir. Ancak, belli milliyetçi öğeler barındıran ve Ermeni-Kürt çatışması ile karışık bir Kürt ayaklanması demek daha doğru olur. İsyanın organizatörleri arasında Abdurrezzak gibi milliyetçi denebilecek entelektüeller bulunmaktadır. Bunun yanında, İttihad ve Terakki'nin merkezileştirme siyasetinden ötürü bölgedeki nüfuzlarını kaybetmekten korkan bazı yerel Kürt önderleri ve şeyhler isyanın fiili önderleridirler. Kürt halk kitleleri ise çoğunlukla Ermenilerin yeni eşit statüsünden rahatsız oldukları için harekete geçmişlerdir.

DİPNOTLAR

- 1 Bu tür eserlere örnek olarak şunlar verilebilir: Mehmet Eröz, *Kürtlerin Menşei ve Türkmenlerin Kürtleşmesi*, Türkiye Harsi ve İçtimai Araştırmalar Derneği, İstanbul, 1966; İsmet Parmaksızoglu, *Tarih Boyunca Kürttürkleri ve Türkmenler*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara, 1983, s. 2-5, 54-67; Necdet Sevinç, "Kürtlerin Türklüğü Üzerine Notlar", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Cilt 1, Sayı 1, İstanbul, 1979, s.5-40; Mahmut Rışvanoğlu, *Saklanan Gerçek Kurmanclar ve Zazaların Kimliği*, Tanmak, Ankara, s. 619-671; Mahmut Rışvanoğlu, *Doğu Aşiretleri ve Emperyalizm*, Türk Kültür Yayını, İstanbul, 1975; Abdulhaluk Çay, *Her Yönüyle Kürt Dosyası*, İlgî Yayınları İstanbul, 2010.
- 2 M. Kalman, *Osmanlı-Kürt İlişkileri ve Sömürgecilik*, Med Yayıncılık, İstanbul, 1994; Kemal Burkay, *Geçmişten Bugüne Kürtler ve Kürdistan*, Deng Yayınları, İstanbul, 1992, s. 229; Nuri Dersimi, *Dersim Tarihi*, Eylem Yayınları, İstanbul, 1979; İsmail Gölbaş, *Kürdistan Teali Cemiyeti*, Doz Yayınları, İstanbul, 1991; Kemal Mazhar Ahmed, *Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Kürdistan*, Berhem Yayınevi, Ankara, 1992.

- Elbette anakronizme düşen daha pek çok kaynak sayabiliriz, ancak burada en belirgin olanlardan bazılarını saymakla yetindik.
- 3 Hamit Bozarslan, "Türkiye'de (1919-1980) Yazılı Kürt Tarihi Söylemi Üzerine Bazı Hususlar", *Kürt Milliyetçiliğinin Kökenleri* (Editör: Abbas Vali), Avesta, İstanbul, 2005, s. 35-36.
- 4 Abbas Vali, "Milliyetçilik ve Köken Sorunu", aynı eser, s. 31.
- 5 1830'larda "...Ankara'dan İran sınırına kadar bütün ülke Kürtlerin kontrolündeydi". P. I. Averyanov, *Kurdi v Voinax Rossii s Persiei i Turtsiei v Tcheni XIX Cetoletiya*, Tiflis, 1900, s. 81.
- 6 Dzhallile Dzhallil, "Vostanie Kurdiv v XIX veka", *Kurdskoe Dvizheniya v Novoi i Noveisheivremiya* (Editör: M. A. Gastaryan), Moskva, 1987, s. 5.
- 7 Hasan Arfa, *The Kurds*, Oxford University Press, New York-Torono, 1966, s. 22-23; Abdul Rahman Ghassemlou, *Kurdistan and the Kurds*, Collet's, Prague, 1965, s. 39; Chris Kutschera, *Kürt Ulusal Hareketi*, Avesta, İstanbul, 2001, s. 25.
- 8 Wadie Jwadi, *Kürt Milliyetçiliğinin Tarihi*, Çev: İsmail Çekem-Alper Duman, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, s. 104.

- 9 Kutschera, aynı eser, s. 25.
- 10 Martin van Bruinessen, Ağa, *Şeyh Devlet*, Çev: Banu Yalkut, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s. 277.
- 11 Aynı eser, s. 277.
- 12 Der Kinnane, *The Kurds and Kurdistan*, Oxford Universit Press, London-New York, 1964, s. 23.
- 13 Averyanov, aynı eser, s. 149.
- 14 Aynı eser, s. 146.
- 15 Aynı eser, s. 146.
- 16 Jwadi, aynı eser, s. 145.
- 17 Bilal Şimşir, *Kürtçülük*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2007, s. 180.
- 18 Kutschera, aynı eser, s. 29.
- 19 Bu konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Averyanov, aynı eser.
- 20 Evgenie Baranov, *Turetskie Baschi-bozuki*, Moskva, 1915.
- 21 "Kürtlerde milli bir his yok, sadece aşiretlerine bir aidiyet duyuyorlar ve özgürlüğe düşkündür. Bu nedenle her türlü isyan yerel kalıyor. Bedirhan, Yezdanşir, Ubeydullah ve diğerleri bu nedenle Kürtleri toptan ayaklandırmak için yetersiz kaldılar" Averyanov, aynı eser, s. 292.
- 22 Meşrutiyet'in ilanının daha 3. gününde 150 yeni gazete çıkarma başvurusu yapılmıştır. A. D.

- Zhelyakov, "Rezhim Pechati Pri Mladoturkax", *Problemi Istori Turtsi* (Editör: A. M. Schamsutdinov), Moskva, 1978, s. 83.
- 23 1910'da sadece Anadolu'da 100'den fazla Türk, Ermeni ve Rum gazetesi ve dergisi basılıyordu. Zhelyakov, aynı eser, s. 83.
- 24 Şunu da ifade etmemiz gerekir ki, Kürt entelijansiyanın politize olma süreci II. Abdülhamid'e karşı Anayasa'nın yeniden ilanı için yapılan mücadele dönemine rastlar. Sözgelimi ilk Kürt gazetesi *Kürdistan* 1898 yılında Kahire'de çıkarılmıştır. Bu gazete ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Dzhaliye Dzhaliy, *İz İstori Obschestvenno-Politicheskoi Zhizni Kurdiv, Cankt-Peterburg*, 1997, s. 20-49.
- 25 Bu gazetede çıkan yazılardan güzel bir seçme için bkz. Malmisanij, Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti ve Gazetesi, Avesta, İstanbul, 1999, s. 131-187.
- 26 Örgüt hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Malmisanij, aynı eser, s. 9-53.
- 27 Ayrıntılı bilgi için bkz. Malmisanij, Kürt Talebe-Hevi Cemiyeti, Avesta, İstanbul, 2002.
- 28 Bu 3 Kürt cemiyeti ile ilgili genel ve özet niteliğinde bilgi için bkz. Tarık Zafer Tunaya, *Türkiyede Siyasal Partiler*, Cilt 1, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1984, s. 404-408; Hakan Özoglu, *Kurdish Notables and the Ottoman State*, New York, 2004, s. 77-81.
- 29 M. S. Lazarev, *Kurdistan i Kurdski Vopros*, Moskva, 1972, s. 147.
- 30 Tunaya, aynı eser, s. 435-436. Tunaya, bu örgütün çevresinde adeta yeni bir "ırk" doğduğunu söylemektedir.
- 31 "Türk Ocağı, II. Meşrutiyet döneminde kurulan çok sayıda dernek arasında yalnızca en uzun ömürlüsü olmakla kalmamış, aynı zamanda örgütlenmesi, şube ve üye sayısı ile de geniş bir kitleye seslenerek, kendisinden önce kurulan ve Türk milliyetçiliğini özellikle 'bilimsel' alanda yaygınlaştırmayı amaçlayan Türk Derneği ve Türk Yurdu Cemiyeti gibi kuruluşlardan daha önemli bir konuma sahip olmuştur. Füsün Üstel, *Türk Ocakları (1912-1922)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, s. 51.
- 32 Celadet Bedirhan, *Bir Kürt Aydınından Mustafa Kemal'e Mektup*, Doz Yayınları, Ekim 1992, İstanbul, s. 70.
- 33 Hamit Bozarslan, "Türkiye'de Kürt Milliyetçiliği: Zimni Sözleşmeden Ayaklanmaya (1919-1925)", *Türkiye'de Etnik Çatışma* (Der: Erik Jan Zürcher), İletişim Yayınları, İstanbul, 2005, s. 93.
- 34 AVPR, f. "Posolstvo v Konstantinople", 1909, D. 1401 B, II. 5, *Akimoviç'in Zinovov'e Gizli Raporu*, 12 Nisan 1909.
- 35 AVPR, f. "Posolstvo v Konstantinople", 1914, D. 1406, II. 57-58, *Şirkov'dan Çarıkov'a*, 30 Kasım 1909 Bitlis.
- 36 Bu zamana kadar Hamidiye Alayları ile ilgili yapılmış en yetkin çalışmalardan biri için bkz. Janet Klein, *Power in the Periphery: The Hamidiye Light Cavalry and the Struggle Over Ottoman Kurdistan, 1890-1914*, Doktora Tezi (Princeton Üniversitesi), 2002.
- 37 Bu konuda dönemin çağdaşlarından Averyanov'un, Sultan II. Abdülhamid'in İslamcılıktan başka çaresinin olmadığını, tüm gayri Müslim unsurlar kendi devletlerini kurmak isterlerken, Kürtler ve Araplar da artık devlete düşmanca bakarlarken, Sultan'ın İslamcı bir politika izlemesinin bir zorunluluk olduğunu ifade etmesi ilginçtir. Averyanov, aynı eser, s. 28.
- 38 AVPR, f. "Politarkhiv", 1908, D. 1644, II. 132, *Skyabin'in İstanbul Elçiliğine Gizli Raporu*, 42 Ekim 1908.
- 39 Zira Avrupa'daki topraklarının önemli bir kısmının kaybindan sonra yegâne asker toplama merkezi artık Anadolu'ydü. Averyanov, *Etnograficheski i Voenno-Politicheski Obzor Aziatskix Vledenit Ottomanskoi İmperi*, Peterburg, 1912, s. 3.
- 40 "Politicheskoe Polozhenie v Kurdistane, Mesopotamii i na Turetsko-Persidskoi Granitse vo Vtoroi Polovine 1913 goda" *Svodka Svedeni o Sopredelnih Stranah, Dobith Razvedkoi. Po Svedeniyam k 20-mu Dekabrya 1913 goda*, No: 57, Tiflis, 1913, s. 1.
- 41 Osmanlı Devleti'nde kurumsallaşma özelliği gösteren Nasıha Heyetleri'nin faaliyetleri çerçevesinde değişik zamanlarda ülkede yaşanan sıkıntılar karşısında hükümetin işlerini kolaylaştırmak adına bazen dini cemaat liderleri, bazen de bölgelerinde sevilen sayılan kişilerin olay mahalline gönderilerek hükümet adına çalışmalar yapmaları istenmiştir. II. Meşrutiyet döneminde de, doğu vilayetlerinde vuku bulan pek çok olayı yatıştırmak için bu yöntemle başvurulduğu görülmüştür. Bu dönemde Kürt aşiretlerinin ıslahı için yapılması gerekenlerin halka benimsetilmesinde bu yöntemle başvurulduğu görülmüştür. Erdal Aydoğan, *İttihat ve Terakki'nin Doğu Politikası (1908-1918)*, Ötüken, İstanbul, 2005, s. 203-205.
- 42 Dönemin çağdaş Rus kaynaklarında, İttihatçıların özellikle Balkan Savaşları'ndaki yenilgilerden sonra Kürtleri kendi taraflarına çekmek için bu yolu kullandıkları yazılmaktadır "Deyatelnost Turok v Kurdistane", *Svodka Svedeni o Sopredelnih Stranah, Dobith Razvedkoi. Za vremya s 15-50 Maya poi-oe iunyay 1913 g.*, No: 47, Tiflis, 1913, s. 7.
- 43 "Zametki o Politicheskomo Polozheni v luzhnom Kurdistane i Severnoi Mesopotami", *İŞKVO*, No: 1-2 (Nisan), Tiflis, 1904, s. 56-57.
- 44 "Brozhenie s Kurdistane", *Svodka Svedeni o Sopredelnih Stranah, Dobith Razvedkoi. Za vremya s 150 po 15-oe Maya 1913 g.*, No: 46, Tiflis, 1913, s. 9.
- 45 Lazarev, aynı eser, s. 87, 103.
- 46 Elbette, söz konusu şahısların Rusya yanlısı olmalarının temel sebebi çarlarına dayanmaktadır. Nitekim aralarında en Rus yanlısı diyebileceğimiz Abdurrezzak'ın bile bir dönem çıkarları gereği Almanya'ya yanaştığı, Hoy'daki Rus konsolos vekili tarafından merkeze rapor edilmiştir. AVPR, f. "Posolstvo v Konstantinople" 1912-1914, D. 3573, II. 236-236 ob., *Hoy'daki Rus Konsolos Vekilinden İstanbul Elçiliğine ve Dış İşleri Bakanlığı 1. Departmanına Gizli Raporu*, 22 Aralık 1913.
- 47 1906 yılında Sultan, Abdurrezzak Bey'i sürgüne gönderip hapse attırdı. Abdurrezzak Bey Afrika'nın Trablusgarp şehrinde 4 yıl sürgünde hapis yattı. 1910 yılında İstanbul'a dönünce, burada barınmadı. Jön Türkler de Abdülhamid'in politikasını devam ettiriyorlardı. Bundan sonra, Rusya'ya kaçtı ve önce Erivan'a yerleşti. Ancak Ruslar ona İran'ın Kürt şehri olan Urmiye'ye yakın Hoy'da oturma hakkı tanıdılar. O zaman Hoy üç devletin (Rusya-İran-Türkiye) kesişme noktasıydı. Abdurrezzak Bey'in 1910-1917 arası yaşadığı bu şehir, o zaman siyasi ve askeri açıdan çok önemli bir rol oynuyordu. I. Dünya Savaşı'nda önce Kürt sorunu Rus diplomatik ve askeri yetkilileri tarafından sıkıca takip ediliyordu. Nikitin ve Minorsky gibi önemli Kürdologlar da o zaman İran'da diplomatik görevlerde bulunuyorlardı. Abdurrezzak Bedirhan, bu dönemde Rus askeri ve diplomatik çevreleriyle oldukça yakın ilişkiler kurdu. Onlara Kürt tarihi, edebiyatı ve kültürü hakkında yararlı bilgiler sunuyor, Rusya'nın bir Kürt politikası oluşturmaya yardım etmeye uğraşıyordu. Nitekim bu dönemde Abdurrezzak Bey'in yakın ilişkisi kurduğu H. Orbeli gelecekte N. Marr gibi şahsiyetler Kürtlere ilişkin önemli araştırmalar yapmışlardır. H. Orbeli 1959'da Petersburg'da Doğu Bilimleri Enstitüsü'nde Kürdoloji Bölümü'nü kurmuştur. Bunların yanında, Abdurrezzak Bey 1913'te Simko ve bazı Kürt ileri gelenleri ile "Gehandini" adlı bir Kürt örgütünü kurmuştur. Bu örgütün öncelikli amacı eğitimdi. Kürtlere kültürel yollarla bir bağımsızlık fikri aşılamaya çalışılıyordu. Örgütün önemli çalışmalarından biri Rusların desteğiyle Hoy'da bir Kürt okulu açmak olmuştur. Bu yolla Kürt çocukların Avrupa ve Rusya'ya eğitim için gönderilmesi amaçlanıyordu. Celile Celil, *Kürt Halk Tarihinden 13 İlginç Yaprak*, Çev: Hasan Kaya, Evrensel Basım Yayın, İstanbul, 2007, s. 100-101.
- 48 AVPR, aynı yerde, II. 236, *Hoy'daki Rus Konsolos Vekilinden İstanbul Elçiliğine ve Dış İşleri Bakanlığı 1. Departmanına Gizli Raporu*, 22 Aralık 1913.
- 49 AVPR, aynı yerde, II. 23, *Şirkov'un Tahran'daki Güvenilir Kişiyi Gizli Raporu*, 14 Şubat 1914.
- 50 AVPR, aynı yerde, II. 23-26 ob., *Şirkov'un Tahran'daki Güvenilir Kişiyi Gizli Raporu*, 14 Şubat 1913; AVPR, aynı yerde, II. 226, *Kafkasya'daki Vekilden Gizli Telgraft*, 2/16 Aralık 1913; AVPR, aynı yerde, II. 231-236, *Hoy'daki Rus Vis-Konsolosunun İstanbul Elçiliğine ve Dış İşleri Bakanlığı 1. Departmanına Gizli Raporu*, 22 Aralık 1913.
- 51 AVPR, aynı yerde, II. 38, *Kafkas Askeri Karargahına Gönderilen Şifreli Telgraftın Kopyası*, 8 Şubat 1913.
- 52 AVPR, aynı yerde, II. 37 ob., *Kırsanov'un İstanbul Elçiliğine Şifreli Telgraft*, 8 Şubat 1913.
- 53 AVPR, aynı yerde, II. 72, *Bitlis'ten Şirkov'un Raporu*, 20 Mart 1913.
- 54 AVPR, aynı yerde, II. 241, *Bitlis'ten Şirkov'un K. N. Gulkevich'e Raporu*, 12 Şubat 1914.
- 55 AVPR, aynı yerde, II. 24 ob-242, *Bitlis'ten Şirkov'un K. N. Gulkevich'e Raporu*, 12 Şubat 1914. * Şirkov'un bu ifadelerini elbette peşinen tek doğru olarak kabul edemeyiz. Ancak, 19. yüzyıldan bu yana çıkan Kürt isyanlarını incelediğimizde ve Bitlis isyancılarının da gerek Osmanlı, gerekse Rus kaynaklarına yansıyan taleplerine göz attığımızda Şirkov'un görüşlerinde önemli ölçüde doğruluk payı bulunduğu görülmektedir.
- 57 Mim Kemal Öke, *Musul-Kürdistan Sorunu*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1992, s. 26.
- 58 **Yusuf Kamil Bedirhan'ın** isyanın başarısızlığından sonra Rus yetkiliye verdiği bilgilere göre, isyanın lideri olarak kendisi düşünülüyordu. Ancak Molla Selim ve beraberindekilerin tedbirsiz davranmaları sonucunda isyan planlanandan ı ay önce başladı ve başarısız oldu. AVPR, aynı yerde, II. 346 ob., *Suriye'deki Genel Konsolosluktan M. N. Girs'e*, 6 Haziran 1914.
- 59 AVPR, "Politarkhiv", 1914, D. 3312, II. 2, *İstanbul Elçisinin Gizli Telgraftı*, 27 Şubat/12 Mart 1914.
- 60 Celile Celil bunu *Azatamart* adlı Ermeni gazetesinin 27.03.1914 tarihli sayısında dayanarak iddia etmektedir. Ancak, o dönemde bazı Ermeni çeteleri Kürtlere ittifak kurmak istedikleri için böyle bir haber çıkartmış olabilirler. Bu nedenle, bu bilginin güvenilirliği belirsizdir. Bir diğer husus da daha sonra görüleceği üzere, pek çok Ermeni'nin Bitlis İsyanı'ndan ve isyancılardan son derece ürkmesidir. Celil, *Kürt Halk Tarihinden 13 İlginç Yaprak*, s. 126.
- 61 AVPR, aynı yerde, II. 2, *İstanbul Elçisinin Gizli Telgraftı*, 27 Şubat/12 Mart 1914.
- 62 AVPR, f. "Posolstvo v Konstantinople", 1912-1914, D. 3573, II. 272 ob., *Bitlis'teki Şirkov'dan M. N. Girs'e*, 7 Mart 1914.
- 63 AVPR, aynı yerde, II. 271, *Bitlis'teki Şirkov'dan M. N. Girs'e*, 7 Mart 1914.
- 64 Michael Reynolds, *The Ottoman-Russian Struggle for Eastern Anatolia and the Caucasus 1908-1918*, Doktora Tezi (Princeton) 2003, s. 125.
- 65 Reynolds, aynı eser, s. 126.
- 66 AVPR, "Politarkhiv", 1914, D. 3312, II. 7, *İstanbul Elçisinin Gizli Telgraftı*, 3/16 Mart 1914.
- 67 Celil, aynı eser, 126.
- 68 Aynı eser, s. 127.
- 69 Celil, aynı eser, 128-129.
- 70 AVPR, f. "Posolstvo v Konstantinople", 1912-1914, D. 3573, II. 273-273 ob., *Bitlis'teki Şirkov'dan M. N. Girs'e*, 7 Mart 1914.
- 71 Bu tür şahsiyetlere çeşitli nişanlar verilmiştir. BOA, DH.ŞFR 424.60.
- 72 AVPR, "Politarkhiv", 1914, D. 3312, II. 18, *İstanbul Elçisinin Gizli Telgraftı*, 22 Mart/4 Nisan 1914.
- 73 BOA, DH.ŞFR 422.135.
- 74 BOA, DH.ŞFR 423.5.
- 75 Celil, aynı eser, s. 133-135.
- 76 AVPR, aynı yerde, II. 36, *İstanbul'daki Güvenilir Kişinin Gizli Telgraftı*, 29 Nisan/12 Mayıs 1914.
- 77 BOA, DH.ŞFR 425.1.
- 78 AVPR, aynı yerde, II. 16, *İstanbul Elçisinin Gizli Telgraftı*, 22 Mart/4 Nisan 1914.
- 79 Sözgelimi Dersim Mutasarrıfı, isyanın Dersim Kürtlerine devletin gözüyle anlatılması gerektiğini ileri sürüyordu. BOA, DH.ŞFR 423.47.
- 80 AVPR, aynı yerde, II. 26, *İstanbul Elçisinin Raporu*, 31 Mart 1914.
- 81 AVPR, aynı yer, II. 31, *İstanbul Elçisinin Raporu*, 12 Nisan 1914.
- 82 BOA, DH.ŞFR 423.45.
- 83 BOA, DH.ŞFR, 426.79.